

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju – potrzeba czy obowiązek?

Analiza w kontekście szkoły, nauczyciela, podstawy programowej i kształtowania kompetencji ucznia

dr Iwona Ocetkiewicz

Szkoła jako organizacja życia zbiorowego, w której następuje przygotowanie ucznia do kreowania przyszłości, jest idealną przestrzenią do rozwijania koncepcji edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Nauczyciele mogą rozwijać kompetencje kluczowe dla zrównoważonego rozwoju u uczniów. Konieczna jest w tym zakresie edukacja przyszłych nauczycieli.

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, określana też edukacją dla przyszłości, pojawiła się w odpowiedzi na ogólnoswiatowe zainteresowanie koncepcją zrównoważonego rozwoju. Zgodnie z tą teorią efektem procesu kształcenia jest nabycie przez uczniów kompetencji dla zrównoważonego rozwoju. Dzięki opisywanej edukacji, zgodnie z ujęciem autorów tej koncepcji, zwraca się uwagę na proces uczenia, który pozwoli ludziom żyć godnie w dorosłym życiu, ale też dbać o budowę lepszego świata. Celem tego typu edukacji są zainteresowanie i troska o przyszłość świata. Dzięki niej człowiek ma możliwość zrozumieć świat poprzez poznanie samego siebie. Potrzebne mu są do tego odpowiednie miękkie umiejętności, do których można zaliczyć m.in. krytyczne myślenie, kreatywność, współpracę, ogólną własną świadomość.

We współczesnej szkole nie zawsze zwraca się uwagę na ww. umiejętności, które są tak bardzo potrzebne do radzenia sobie w aktualnej rzeczywistości, pełnej ciągłego tempa i zmian trudnych do przewidzenia. Można zauważyć obecnie narastającą potrzebę założeń edukacji dla zrównoważonego rozwoju na wszystkich etapach kształcenia. Pojawiła się potrzeba wypracowania założeń skutecznej koncepcji zrównoważonego rozwoju, a także edukacji, która odpowiadałaby za przygotowanie pokoleń do jej realizacji. Do organizacji światowych, które dynamicznie zajmują się tą problematyką, można zaliczyć ONZ, UNESCO, UNICEF, a także inne agendy państwowe, które w opracowywanych dokumentach wskazują na wiele kierunków działań. Także w Polsce treści z zakresu edukacji o zrównoważonym rozwoju są włączane chociażby poprzez zagadnienia dotyczące klimatu. Dlatego też problematyka związana z ochroną środowiska, jakością powietrza i odpowiednią postawą obywatelską stanowi od jakiegoś już czasu część edukacji o zrównoważonym rozwoju (edukacja globalna).

Uczniowie rozwijają przede wszystkim zachowania proekologiczne na wszystkich etapach edukacyjnych. Zakres tych zadań i stopień trudności dostosowany jest do wieku, możliwości i potrzeb edukacyjnych młodych ludzi. Podstawą tego typu działań stanowi realizowanie treści podstawy programowej przedmiotów takich jak: przyroda, technika, biologia, chemia, geografia, wiedza o społeczeństwie. Cele kształcenia, a także treści nauczania określone w podstawie programowej są odpowiednio realizowane zgodnie z wyborem nauczyciela. Nauczyciele zatem mogą rozszerzać w programach autorskich treści nauczania dotyczące zrównoważonego rozwoju, ale mogą pozostawić je także w wąskim zakresie lub nawet ograniczyć do edukacji związanej wyłącznie z ekologią. Ważne jest, by nauczyciele byli świadomi wagi wprowadzania zagadnień edukacji globalnej w kontekście realizacji podstawy programowej kształcenia ogólnego, biorąc pod uwagę Agendę o 17 Celach Zrównoważonego Rozwoju 2030¹.

Istotne jest również, by nauczyciele rozwijali kompetencje umiejętności krytycznego myślenia, innowacyjnego podejścia do realizacji problematyki zrównoważonego rozwoju (myślenie i planowanie projektowe z wykorzystaniem metodologii Design Thinking, metody i narzędzi LBC (*Learning Battle Cards*) oraz technik grywalizacji/gamifikacji. Okazuje się, że już w przedszkolu dzieci uczą się przyrody, zwracając uwagę na jej wartości, normy środowiska przyrodniczego. Potem w klasach od I–III uczniowie przyswajają wiedzę o wzajemnych powiązaniach składników środowiska przyrodniczego. Ponownie zwraca się uwagę na wartości i normy, których źródłem jest prawidłowy

ekosystem. W klasach IV–VIII, a także w szkołach ponadpodstawowych treści nauczania z zakresem edukacji ekologicznej znów są zawarte w podstawach programowych przedmiotów: przyroda, technika, geografia, biologia, chemia, wiedza o społeczeństwie, język obcy nowożytny, etyka. Jednak wciąż za mało mówi się, jak żyć w bardziej zrównoważony sposób, jak walczyć z ubóstwem i niesprawiedliwością społeczną. Pojawiają się młodzieżowe akcje w obronie klimatu. Młodzi ludzie czują potrzebę protestu, myślą o przyszłości nie tylko swojej, ale także własnych dzieci czy wnuków. Z pewnością można zauważyć wzrost wrażliwości na problemy związane ze zmianami klimatycznymi. Również nauczyciele apelują do ministrów, aby wprowadzić do szkół program nauczania związany ze zmianami klimatycznymi.

Należy pamiętać, że zrównoważony rozwój wiąże się nie tylko z naukami przyrodniczymi w szkole. Powinien także być obecny na lekcjach związanych z naukami społecznymi. Nie wolno zapominać, że celem tu jest harmonijny rozwój czyli równoważenie podstawowych elementów systemu kształtującego przyszłość społeczności ludzkiej na Ziemi, czyli środowiska, społeczeństwa i gospodarki. Należy to tak realizować, by rozwój jednego z tych elementów nie zagrażał innym składowym. Mówi się zatem o zrównoważonym gospodarczym rozwoju, a także o zrównoważonym rozwoju społecznym oraz zrównoważonym rozwoju kulturowym i wreszcie o zrównoważonym rozwoju środowiska. Jednym z podstawowych zadań współczesnej szkoły jest kształtowanie kompetencji kluczowych u uczniów. Można stwierdzić, że rola nauczyciela w przygotowaniu młodych ludzi do zmiennych warunków przyszłości jest niezastąpiona.

Interesujące badania wiedzy nauczycieli w zakresie edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju przeprowadziła Anna Mróz². Z analizy badań tej autorki wynika, że wiedza nauczycieli w zakresie edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju jest niewystarczająca. Zgodnie z danymi uzyskanymi w badaniach, A. Mróz stwierdziła, że najlepsze wyniki w teście dotyczącym wiedzy o założeniach, postulatach i celach edukacji dla zrównoważonego rozwoju oraz o zadaniach nauczycieli w tym zakresie osiągnęli uczący języka polskiego, języków obcych oraz przedmiotów humanistycznych i społecznych. Świadczy to o tym, że nauczyciele takich przedmiotów, bardziej niż uczący biologii, geografii, fizyki, matematyki i chemii – są zainteresowani postulatami zrównoważonego rozwoju. Nauczyciele ci dodatkowo znają założenia europejskiej koncepcji edukacji na rzecz harmonijnego rozwoju i potrafią określić metody, które nauczyciele powinni wykorzystywać w swojej pracy. Tymczasem nauczający przedmiotów przyrodniczych i ścisłych najczęściej mylnie ograniczają edukację do edukacji środowiskowej.

Aby skutecznie realizować założenia koncepcji edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, potrzebna jest współpraca nauczycieli. Powinni oni przybliżyć uczniom systemowe powiązania i nie ograniczać treści do nauczanego przedmiotu. Ważne jest, by dbać o edukację przyszłych nauczycieli w zakresie założeń zrównoważonego rozwoju. Niestety, aktualne kształcenie w tym zakresie jest niewystarczające. Przyszli nauczyciele powinni wiedzieć, jakie kompetencje uczniów mają wspierać, by zapewnić im możliwość aktywnego działania w społeczeństwie globalnej informacji, a także w przyszłości na rzecz budowania zrównoważonego świata. Jeśli nauczyciele nie będą świadomi konieczności rozwijania kompetencji kluczowych dla zrównoważonego rozwoju, będzie to obarczone ryzykiem niskiego poziomu tych kompetencji u uczniów, a nawet ich brakiem. Wszystko to może wpłynąć na trudności w dążeniu do harmonijnego rozwoju w trzech sferach aktywności ludzkiej. Zauważa się zatem konieczność podjęcia zintegrowanych działań skierowanych do wszystkich nauczycieli, ale też studentów specjalności nauczycielskich.

Należy zintensyfikować prowadzenie szkoleń, kursów oraz publikacji w tym materiałach metodycznych dla nauczycieli. Warto wziąć pod uwagę obowiązkowy przedmiot w tym zakresie dla studentów studiów nauczycielskich. Przyszli nauczyciele muszą być świadomi potrzeby kształtowania poszczególnych kompetencji kluczowych dla harmonijnego rozwoju. Muszą również wiedzieć, w jaki sposób rozwijać te kompetencje w procesie kształcenia. Niezbędne jest zatem wskazywanie studentom specjalności nauczycielskich konkretnych rozwiązań metodycznych, które będą dla nich inspiracją. Z pewnością warto starać się, by realizacja założeń koncepcji zrównoważonego rozwoju w edukacji była priorytetem w kształceniu, ale też doskonaleniu nauczycieli i obowiązkowym komponentem współczesnego procesu dydaktycznego.

Tempo zmian we współczesnym świecie wymaga ciągłego zdobywania wiedzy i jej rozpowszechniania, co z kolei prowadzi do koniecznych zmian w instytucjach społecznych, które są odpowiedzialne za przygotowanie obywateli do świadomego życia w społeczeństwie³. Ekспери

UNESCO stwierdza, że: „(...) aby stworzyć bardziej zrównoważony świat i zaangażować się w kwestie związane ze zrównoważonym rozwojem (...) jednostki muszą stać się twórcami zmian w zakresie zrównoważonego rozwoju. Wymagają wiedzy, umiejętności, wartości i postaw, które umożliwiają im przyczynianie się do zrównoważonego rozwoju. Dlatego edukacja ma kluczowe znaczenie dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju” (*Education for Sustainable Development Goals. Learning Objectives*, 2017). Z pewnością można uznać, że edukacja na rzecz zrównoważonej przyszłości to ogromne wyzwanie dla systemów oświaty. Ideą tej edukacji jest dążenie do osiągnięcia równowagi pomiędzy społecznym i ekonomicznym dobrem oraz kulturą, tradycją i ochroną zasobów naturalnych Ziemi. Edukację tę określa się także jako edukację holistyczną. Uwzględnia ona wszystkie aspekty funkcjonowania człowieka w rzeczywistości społeczno-przyrodniczej. Wyposaża go w wiedzę, umiejętności, narzędzia i instrumenty niezbędne w jego wielokierunkowej koegzystencji z innymi bytami ożywionymi i nieożywionymi⁴.

Główne założenia edukacji dla zrównoważonego rozwoju są następujące:

- kształtowanie człowieka świadomego swej jedności ze środowiskiem przyrodniczym i społeczno-kulturowym;
- rozwijanie umiejętności obserwowania środowiska oraz gromadzenia o nim informacji;
- poznanie praw i współzależności rządzących przyrodą, a także relacji zachodzących między przyrodą a człowiekiem;
- kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów zgodnie z posiadaną wiedzą i przyswojonym systemem wartości;
- pobudzenie wrażliwości na piękno przyrody i ład przestrzenny;
- kształtowanie postawy szacunku dla życia i zdrowia, zarówno własnego, jak i wszystkich innych istot;
- prowadzenie aktywnych form edukacji w terenie;
- współpraca między nauczycielami w tworzeniu klimatu sprzyjającego realizacji podstawowych celów edukacji dla zrównoważonego rozwoju⁵.

Badania dotyczące wiedzy nauczycieli o edukacji dla zrównoważonego rozwoju⁶ informują o tym, że najlepsze efekty w zakresie tego zagadnienia zauważa się u nauczycieli, którzy osiągnęli stopień nauczyciela mianowanego i podejmują starania o nadanie ostatniego stopnia awansu zawodowego, a także nauczyciele posiadający już stopień awansu zawodowego nauczyciela dyplomowanego. Można przypuszczać, że nauczyciele z małym stażem więcej czasu potrzebują na przygotowanie się do obowiązków dydaktycznych, stąd ich wiedza w zakresie edukacji dla zrównoważonego rozwoju jest mniejsza i być może dlatego też stosują mniej zróżnicowanych metod dydaktycznych.

Analizując zagraniczne badania dotyczące edukacji dla zrównoważonego rozwoju, można zauważyć, że nie tylko polscy nauczyciele nie mają wystarczającej wiedzy w tym zakresie. Zjawisko to występuje również w krajach, w których realizowanie praktycznych założeń zrównoważonego rozwoju stanowi narodowy priorytet. Dlatego tak istotne jest wspieranie nauczycieli w ich doszkalceniu się w tematyce założeń zrównoważonego rozwoju i związanej z tym edukacji.

Kompetencje kluczowe dla zrównoważonego rozwoju w świetle polskiej podstawy programowej

Polska podstawa programowa stawia zarówno przed uczniem, jak i nauczycielem konkretne cele i zadania. Ich realizacja przyczynia się do kształtowania kompetencji kluczowych dla zrównoważonego rozwoju, do których zaliczamy: myślenie krytyczne, myślenie przewidujące, współpracę w heterogenicznej grupie, projektowanie rozwoju, kreatywność/innowacyjność oraz dynamiczne dostosowywanie się do zmian. Rozwijanie ww. kompetencji jest procesem złożonym i wieloetapowym, na który składają się aktywności podejmowane w ramach różnych przedmiotów szkolnych. Zauważyć można, że na etapie szkoły podstawowej w grupie przedmiotów humanistyczno-społecznych, przewidziane w podstawie programowej cele i zadania rozkładają się niemal równomiernie pomiędzy kompetencje kluczowe dla zrównoważonego rozwoju. Najmniej wspierane jest w tym bloku projektowanie rozwoju, które obejmuje głównie wzmocnienie zainteresowania kulturą, planowanie przyszłości oraz rozwiązywanie problemów społecznych.

Do celów i zadań najczęściej pojawiających się w podstawie programowej dla wszystkich przedmiotów z tej grupy należą rozumienie i interpretacja tekstów kultury, płynna komunikacja z zachowaniem odpowiedniej konwencji wypowiedzi, odczytywanie intencji nadawcy komunikatu, umiejętność współpracy w grupie oraz kształtowanie postawy patriotycznej i obywatelskiej przy jednoczesnym poszanowaniu innych kultur. Ponadto w przypadku historii i wiedzy o społeczeństwie pojawiały się m.in. takie aspekty jak analizowanie informacji na podstawie materiałów źródłowych oraz dostrzeganie zmian zachodzących w życiu politycznym i społecznym.

Druga grupa przedmiotów, do której należą języki obce nowożytne (według polskiej podstawy programowej drugi obowiązkowy język obcy wprowadzany jest od VII klasy szkoły podstawowej), obejmuje przede wszystkim cele i zadania umożliwiające komunikację w języku obcym oraz tworzenie spójnych i logicznych wypowiedzi. Warto podkreślić, że nauka języków obcych wpływa na kształtowanie wielu różnych kompetencji – od krytycznego myślenia koniecznego do zrozumienia i przyswojenia systemu językowego, po współpracę w heterogenicznej grupie rozwijanej dzięki poznaniu innych kultur i wyznawanych przez nich wartości. Podstawa programowa stawia przed uczniami i nauczycielami zadania, które wpływają także na myślenie krytyczne, myślenie przewidujące czy kreatywność. Posługiwanie się językiem obcym w różnych sytuacjach komunikacyjnych, nauka gramatyki, zgłębianie kodów kulturowych i tworzenie wypowiedzi pisemnych wzmacniają wszystkie analizowane kompetencje.

W przypadku przedmiotów matematyczno-przyrodniczych zauważyć można natomiast, że zdecydowana większość celów i zadań wspiera myślenie krytyczne i myślenie przewidujące. Każdy z przedmiotów w tej grupie zakłada także rozwój umiejętności współpracy w grupie i rozwiązywania problemów. Dodać należy, że podstawa programowa (szczególnie w takich przedmiotach jak matematyka, chemia, i fizyka) kładzie nacisk na kształtowanie postawy badawczej rozwijającej się wraz z nabywaniem umiejętności właściwego stawiania pytań oraz analizowania i interpretowania danych.

W nieco inny sposób, bo dostosowany do wieku i predyspozycji rozwojowych uczniów, omawiane kompetencje są rozwijane w polskich szkołach średnich: 4-letnich liceach oraz 5-letnich technikach. W niniejszym omówieniu obowiązkowo realizowane przedmioty zostały przyporządkowane do tych samych grup, co w przypadku szkoły podstawowej. Na blok humanistyczno-społeczny składają się: język polski, historia, wiedza o społeczeństwie, podstawy przedsiębiorczości oraz edukacja dla bezpieczeństwa. Osobno zostały wydzielone języki obce nowożytne. Blok matematyczno-przyrodniczy obejmuje natomiast matematykę, fizykę, chemię, biologię, geografę i informatykę. W związku z realizowaniem w szkołach średnich przedmiotów maturalnych w wymiarze podstawowym i rozszerzonym analizowane były wyłącznie cele i zadania podstawy programowej w zakresie podstawowym obowiązującym wszystkich uczniów, poza przedmiotami, w których cele i zadania zarówno w wymiarze podstawowym, jak i rozszerzonym pokrywały się. Należą do nich: język polski, język obcy nowożytny, matematyka, historia, wiedza o społeczeństwie, geografia, biologia, chemia, fizyka i informatyka. W analizie nie zostały uwzględnione przedmioty fakultatywne, takie jak filozofia, historia sztuki, historia muzyki, wychowanie do życia w rodzinie etyka, język łaciński i kultura antyczna, język mniejszości narodowej oraz język regionalny – język kaszubski. Do omówienia nie zostały włączone plastyka i muzyka.

W szkołach średnich w grupie przedmiotów humanistyczno-społecznych najczęściej wspieraną kompetencją kluczową dla zrównoważonego rozwoju jest współpraca w heterogenicznej grupie. Cele i zadania podstawy programowej obejmują w tym zakresie zarówno kształcenie postaw społecznych, poszanowanie inności i odmienności, jak i umiejętność pracy grupowej i zespołowej bądź świadome i intencjonalne tworzenie i odbieranie komunikatów językowych. Przedmioty humanistyczno-społeczne rozwijają także myślenie przewidujące za pomocą różnorodnych środków, np. interpretacji literackiej czy analizy procesów historycznych i cywilizacyjnych.

Podobną tendencję związaną z rozwijaniem współpracy można zauważyć w obrębie języków nowożytnych. Na etapie szkoły średniej najważniejszymi celami nauczania języka obcego są rozumienie wypowiedzi oraz aktywna komunikacja. Polska podstawa programowa wspiera także w tym zakresie projektowanie rozwoju i kreatywność.

W grupie przedmiotów matematyczno-przyrodniczych przeważają cele i zadania zorientowane na rozwijanie myślenia krytycznego. Co więcej, są one w podstawie programowej przewidziane dla każdego przedmiotu z tego bloku. Można również zauważyć, że przedmioty z tej grupy w dużej

mierze kształtują także myślenie przewidujące oraz umiejętność współpracy w heterogenicznej grupie. Warto zwrócić uwagę, że ostatnia z wymienionych kompetencji wydaje się kluczowa dla wszystkich przedmiotów realizowanych w szkołach średnich.

Analizując dane dotyczące podstawy programowej dwóch typów szkół, widać wyraźnie, że cele i zadania realizowane w tych samych grupach przedmiotów zasadniczo rozkładają się między tymi samymi kompetencjami kluczowymi dla zrównoważonego rozwoju. Oznacza to, że w szkołach średnich są wzmacniane i rozbudowywane umiejętności zdobyte na poszczególnych przedmiotach na wcześniejszym etapie kształcenia.

Słowa kluczowe: edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, edukacja dla przyszłości, kompetencje dla zrównoważonego rozwoju.

Przypisy:

¹ <http://www.un.org.pl/> (dostęp: 2 X 2020).

² A. Mróz, *Nauczyciel wobec koncepcji zrównoważonego rozwoju w edukacji*, Kraków 2018.

³ I. Ocetkiewicz, B. Tomaszewska, A. Mróz, *Renewable energy in education for sustainable development. The Polish experience*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” nr 80/2017, s. 92–97.

⁴ A. Kuzior, *Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” nr 72/2014, s. 87–100.

⁵ Por. Raport: *Przez Edukację dla Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, Warszawa 2001, s.7.

⁶ A. Mróz, I. Ocetkiewicz, *Co nauczyciele wiedzą o edukacji dla zrównoważonego rozwoju? Analiza wyników badań*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” Rok LIX (582)/2019, s. 38–51.

Bibliografia:

- Kuzior A.: *Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” nr 72/2014.
- Mróz A.: *Nauczyciel wobec koncepcji zrównoważonego rozwoju w edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2018.
- Nowa Podstawa Programowa. Ministerstwo Edukacji Narodowej – portal Gov.pl
- Ocetkiewicz I., Tomaszewska B., Mróz A.: *Renewable energy in education for sustainable development. The Polish experience*. “Renewable and Sustainable Energy Reviews” nr 80/2017.

Dr Iwona Ocetkiewicz – dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki. Instytut Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Katedra Podstaw Pedagogiki.

Podpis pod fotografią:

Fot. E. Demczuk